

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 4 • 2020

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Заступник головного редактора

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ГАВРИЛЮК Н. О., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, ФРН

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БРУЯКО І. В., доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. А., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАКІН В. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ІВАНЧИК А. І., член-кореспондент РАН та Франції, Національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, ФРН

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЕТРАУСКАС О. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ С. А., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬЕ Й., професор, доктор, Гете університет Франкфурта-на-Майні, ФРН

ХОХОРОВСКИ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947

FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 4•2020

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Deputy editor-in-Chief

TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Executive Secretary

GAVRYLYUK N. O., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany

BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK

BRUIAKO I. V., DSc in History, Odessa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine

BUISKIKH A. V., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland

DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

IVAKIN V. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVANCHIK A. I., Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, National Center for Scientific Research of France

FORNASIER J., Professor, Doctor, Goethe University Frankfurt am Main, Germany

KAIZER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany

KORVIN-PIOTROVSKYI O. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

MOTSIA O. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

PETRAUSKAS O. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

SKORYI S. A., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

ZALIZNYAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

- BRUIAKO I. V. Specifics of Trade-Economic Relations Within the North-Western Black Sea Region in the Antiquity
- GRECHKO D. S. About the Dating of the Scythian Type Arrowheads of the Late Hallstatt Period From Central Europe
- АКСЬОНОВ В. С. Вогняні ритуали у аланського населення салтівської культури басейну Сіверського Дінця (за матеріалами катакомбних могильників)
- КОЗУБОВСЬКИЙ Г. А. Про верхню межу використання київських гривень

Articles

- 5 BRUIAKO I. V. Specifics of Trade-Economic Relations Within the North-Western Black Sea Region in the Antiquity
- 12 GRECHKO D. S. About the Dating of the Scythian Type Arrowheads of the Late Hallstatt Period From Central Europe
- 28 AKSIONOV V. S. Fiery Rituals Among the Alanian Population of the Saltov Culture of the Seversky Donets Basin (Based on Materials From Catacomb Cemeteries)
- 39 KOZUBOVSKIY H. A. About the Upper Border of the Kyiv Grivnas Usage

Публікації археологічного матеріалу

- ЄВДОКИМОВ Г. Л. †, ДАНИЛКО Н. М., ПУСТОВАЛОВ С. Ж. Кургани біля с. Качкарівка
- ІВАНОВ М. С. Поширення донецьких кубків серед поховань інгульської катакомбної культури
- КРАВЧЕНКО Е. А. Керамічна посудина із кургану біля с. Зольне у Криму
- СЕРГЄЄВА М. С., ЖИГОЛА В. С. Художня різьблена кістка із с. Зарічне

Publication of Archaeological Material

- 49 YEVDOKIMOV H. L. †, DANYLKO N. M., PUSTOVALOV S. Zh. Burial Mounds Near Kachkarovka Village
- 65 IVANOV M. S. Distribution of the Donetsk Type Beakers Among the Inhul Catacomb Culture Burials
- 73 KRAVCHENKO E. A. Ceramic Vessel From Mound Near Zolne Village in the Crimea
- 82 SERHEIEVA M. S., ZHYHOLA V. S. Artistic Carved Bone From Zarichne Village

Київські старожитності

- КРИЖАНОВСЬКИЙ В. О. Ювелірні виробничі осередки Київського дитинця

Antiquities of Kyiv

- 90 KRYZHANOVSKIY V. O. Jewellery Focuses of Kyiv Dytynets

До історії стародавнього виробництва

- СУШКО А. О. Технологія виготовлення керамічних полив'яних писанок за археологічними матеріалами Києва **105**
- МИРОНЕНКО Л. В. Кахляна піч з будинку В. Кочубея в Батурині **113**
- КОРОХІНА А. В., БЕЛЬСЬКИЙ В. М. Сировинно-технологічний аналіз формувальних мас двох кахлів із Батурина (*Додаток*) **123**

To the History of Ancient Crafts

- SUSHKO A. A. Ceramic Glazed Painted Eggs Production Technology Based on Kyiv Archaeological Materials **105**
- MYRONENKO L. V. The Ornamented Tile-Stove From the V. Kochubei's House in Baturyn **113**
- KOROKHINA A. V., BELSKYI V. M. Raw Material and Technological Analysis of Molding Masses of Two Tiles From Baturyn (*Appendix*) **123**

Історія науки

- ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Листи археолога В. Є. Козловської до краєзнавця С. Л. Дроздова (за матеріалами архіву Національного музею історії України) **128**

History of Science

- POPELNYTSKA O. O. Letters of the Archaeologist V. Ye. Kozlovska to the Regional Researcher S. L. Drozdov (According to the Archive of the National Museum of History of Ukraine) **128**

Рецензії

- ТОМАШЕВСЬКИЙ А. П. Рец.: Олег Сухобоків, Світлана Юренко. Давній Путивль **138**

Book Review

- TOMASHEVSKYI A. P. Review: Oleh Sukhobokov, Svitlana Yurenko. Ancient Putyvl **138**

Хроніка

- Всеукраїнська археологічна конференція «Іллінська Варвара Андріївна — видатна дослідниця Скіфії (до 100-річчя від дня народження)» **143**
- К. К. Марченко та українська археологія **145**

News Review

- The All-Ukrainian Archaeological Conference "Illinska Varvara Andriivna — an Outstanding Researcher of Scythia (to the 100th Anniversary of Her Birth)" **143**
- K. K. Marchenko and Ukrainian archaeology **145**

Нові видання

- LILLIE M., POTEKHINA I. (eds.). Prehistoric Ukraine: From the First Hunters to the First Farmers **146**

New publications

- LILLIE M., POTEKHINA I. (eds.). Prehistoric Ukraine: From the First Hunters to the First Farmers **146**

- Алфавітний покажчик змісту журналу «Археологія» за 2020 р. **148**

- Index of Publications in "Arhaeology" Journal in 2020 **148**

Е. А. Кравченко *

КЕРАМІЧНА ПОСУДИНА ІЗ КУРГАНУ БІЛЯ с. ЗОЛЬНЕ У КРИМУ

У статті публікується керамічна ліпна посудина із підкурбанного поховання біля с. Зольного (к. 1, п. 10) у центральних передгір'ях Криму. Фрагменти, що частково реконструюються, були знайдені у Наукових фондах Інституту археології НАНУ. Після графічної реконструкції з'ясувалося, що посудина відрізняється від прорисовки, наведеної автором розкопок А. А. Щепинським у публікації. Аналізується як посудина, так і умови її знахідки, приводяться аналогії в інших комплексах Криму. На основі типологічного аналізу посудину віднесено до одного із провідних типів кераміки кизил-кобинської культури горизонту V-УБ, виділеного за матеріалами Уч-Баша, самого початку таврського періоду. Крім того, наводяться синхронні поховальні комплекси, тотожні похованню в Зольному кургані.

К л ю ч о в і с л о в а: рання залізна доба, новочеркаський етап, кизил-кобинська культура, кіммерійці, ранні скіфи, таври, Крим, Зольне.

Вступ

Ліпний керамічний посуд є одним із основних індикаторів етнічних характеристик тубільного населення. Наймінливішою ознакою у його власних характеристиках є орнамент, більш сталою ознакою є його форма. Для раннього кочового населення залізної доби понтійських степів, яке ми характеризуємо за матеріалами поховань, керамічний посуд є запозиченим елементом, сама по собі посудина в похованні не несла етнічного навантаження як предмет ритуалу, найімовірніше, певне значення мав напій, в неї налитий.

Проте як показують дослідження О. Р. Дубовської (Дубовская 1989, 1997), здійснені на матеріалі новочеркаських комплексів Північного Причорномор'я, між територіальними групами передскіфських поховань і керамічними посудинами із них є доволі стала кореляція. Іншими словами, окремі групи номадів

контактували із цілком конкретними осілими племенами, для яких знайдений у похованні посуд є традиційним.

Одним із окремих питань, пов'язаних із належністю посуду, є наявність такої посудини у інвентарі кочівницького підкурбанного поховання, коли мова йде про впускні могили за відсутності синхронних основних поховань у регіоні. Така ситуація вказує на найраніший період присутності у регіоні нових кочових племен, які, ймовірно, з'являлися невеликими загонами і грабували багаті поселення.

Як мені зауважили колеги, питання присутності посуду у похованнях актуалізоване у низці робіт щодо кочовиків Північного Причорномор'я, в чому, власне, не виникає ніяких сумнівів, проте сама посудина із поховання 10 кургану 1 біля с. Зольного не публікувалась у «класичних» наукових дослідженнях О. І. Тереножкіна, С. В. Махортих, С. А. Скорого та інших дослідників.

Ліпна посудина із Зольного кургану і її контекст

У нашому дослідженні аналізується реконструкція посудини із поховання 10 кургану 1 біля с. Зольне Сімферопольського р-ну, що був розкопаний у 1959 р. А. А. Щепинським (центральні передгір'я Криму) (Щепинский 1959) (рис. 1). Розвал посудини (три фрагменти піддаються реконструкції) зараз зберігається у фондах Інституту археології НАН України (Наукові фонди Археологічного музею ІА НАНУ, кол. № 445, № 61). Графічна реконструкція фрагментів посудини показала, що вона мала трохи іншу форму, відмінну від профілю одного із фрагментів, опублікованого автором досліджень (Щепинський 1962).

Це поховання є один із опорних еталонних комплексів передскіфського часу північно-понтійських степів, що співвідноситься із новочеркаськими старожитностями, перш за все за сагайдачним набором (рис. 2). Сам комплекс багато разів аналізувався в літературі від

* КРАВЧЕНКО Евеліна Антонівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу раннього залізного віку Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-7238-7417, evkravchenko@gmail.com

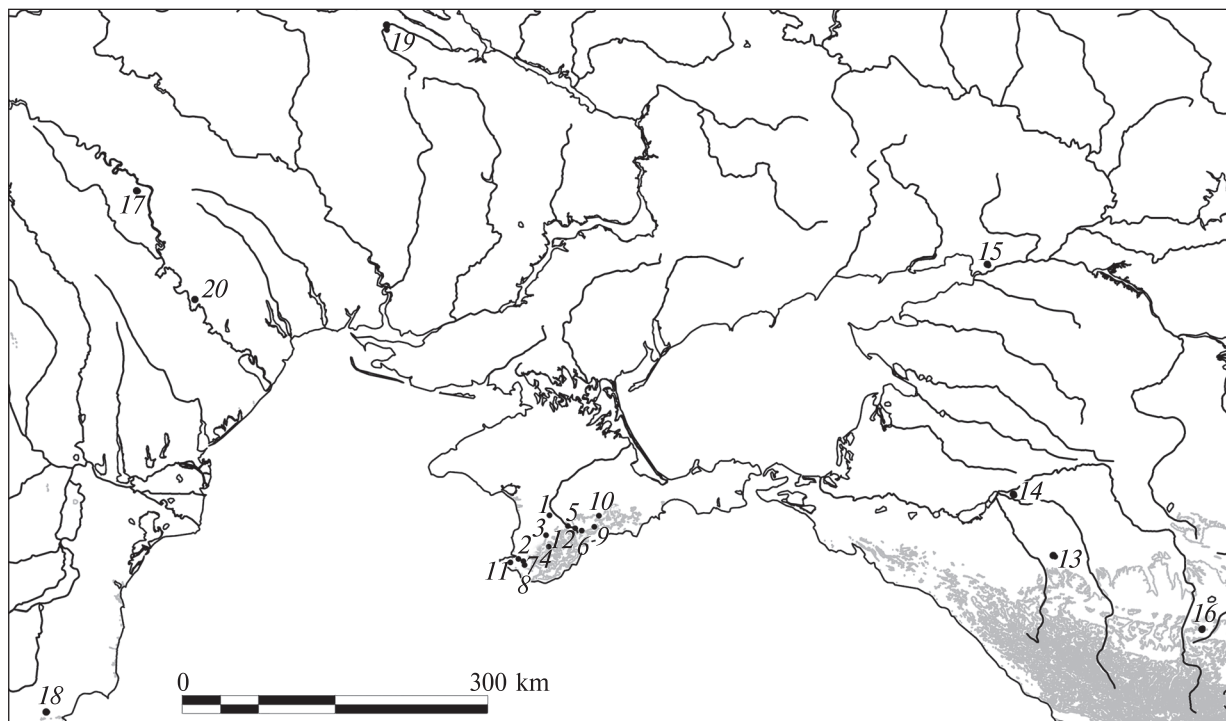

Рис. 1. Пам'ятки Північного Понту, про які йдеться у статті: 1 — Зольний курган; 2 — Уч-Баш; 3 — Альма-Кермен; 4 — Ашлама-Дере; 5 — Сімферопольське поселення; 6 — Кизил-Коба; 7 — Сахарна Головка; 8 — Чорна Річка; 9 — Карли-Кая; 10 — Сеферек Коба; 11 — курган в Юхариній балці; 12 — курган біля с. Піонерське; 13 — кургани на р. Келермес; 14 — курган біля ст. Некрасівської; 15 — Новочеркаський скарб; 16 — курган на західному схилі г. Бештау; 17 — поселення біля с. Алчедар; 18 — кургани біля с. Білоградєць; 19 — Носачівський курган; 20 — курган біля с. Паркани

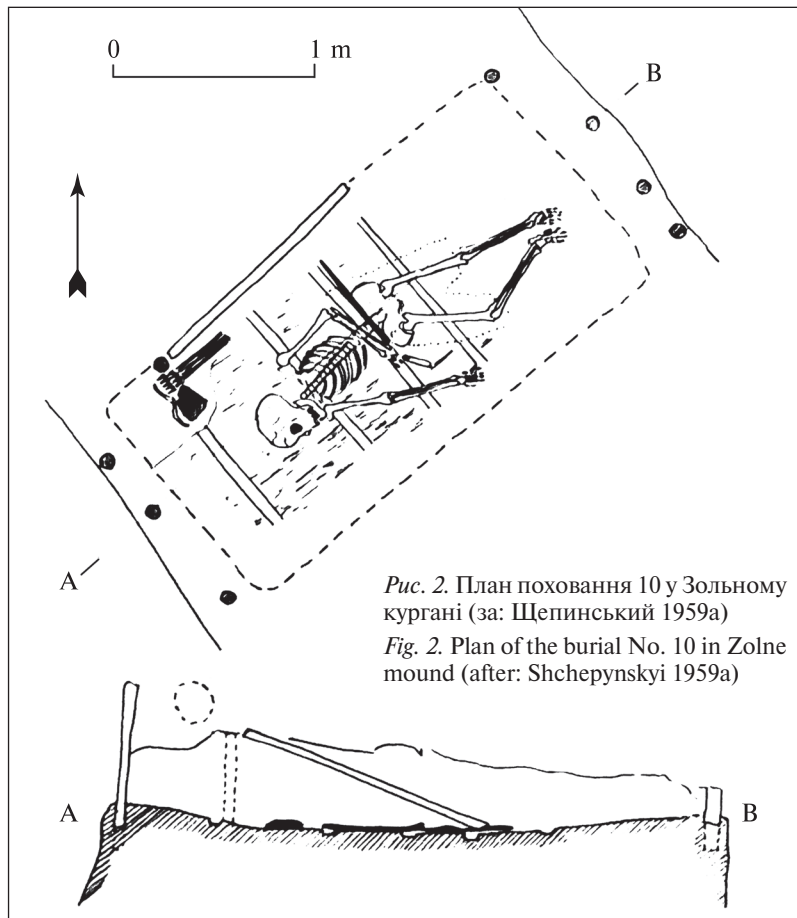
Fig. 1. Sites of the Northern Pontic Region, named in the article: 1 — Zolne mound; 2 — Uch-Bash; 3 — Alma-Kermen; 4 — Ashlama-Dere; 5 — Simferopol settlement; 6 — Kyzyl-Koba; 7 — Sakharna Holovka; 8 — Chorna Richka; 9 — Karly-Kaia; 10 — Seferek Koba; 11 — mound in Yukharyna Balka; 12 — mound near Pionerske village; 13 — mounds near the the Kelermes River; 14 — mound near Stanytsia Nekrasivska; 15 — Novocherkassk treasure; 16 — mound on the western slope of the Beshtau mount; 17 — settlement near Alchedar village; 18 — mounds near Bilohradets village; 19 — Nosachiv mound; 20 — mound near Parkany village

найпершої авторської публікації А. А. Щепинського (1962), отримав визначення кіммерійської приналежності новочеркаського ступеню в систематизації О. І. Тереножкіна (1976, с. 201), аналізувався в комплексі інших речей в роботах О. Р. Дубовської (1989, 1997), С. В. Махортих (2005) тощо.

Курган 1 був розташований в зоні тодішнього будівництва Сімферопольського аеропорту на західному березі р. Салгир в її рівнинній течії за центральними передгір'ями Кримських гір. Рятівні роботи розпочалися вже після часткової руйнації кургану бульдозером і проводилися взимку. Впускне поховання 10 було здійснене в центральній частині кургану з основним похованням давньоюмною культури, що мав 4,0 м заввишки і 60 м в діаметрі. Поховальна яма була прямокутною, східну частину поховання на момент розкопок було знищено бульдозером. Могила 2,9 м завдовжки, 1,4 м завширшки і 2,6 м завглибшки орієнтовано з південного заходу на північний схід (рис. 2). Уздовж стін

розміщувалися вкопані у землю вертикально на відстані 0,3—0,5 м один від одного дерев'яні стовпчики, що частково збереглися. Діаметр стовпчиків 0,05—0,08 м, вкопані в ґрунт на глибину 0,2 м, кінці були загострені, піднімалися над дном на 0,8 м. У заповненні могильної ями траплялося чимало деревини: палки, жердини, пруття і хмиз. На дні ями простежено дерев'яні бруси до 0,05—0,025 м завширшки і завтовшки, що лежали на відстані 0,3—0,5 м один від одного. Над ними було зафіксовано шар із тонких до 0,025 м в діаметрі гілок і хмизу. Жердини, судячи із опису автора, кріпилися вздовж стінок за допомогою вкопаних стовпчиків, на них же трималися жердини перекриття. Підлога також складалася із таких жердин (Щепинський 1959, л. 11). Автор розкопок визначає цю дерев'яну конструкцію як невелику будівлю зі стінами із стовпів, оплєтених пруттям.

Кістяк орієнтовано головою на південний захід, злегка зігнаний і трохи повернутий праворуч. Ліву руку зігнуто у лікті і покладе-

но на пояс, праву витягнуто і відкинуто вбік. Автор наводить антропологічне визначення К. Ф. Соколової — чоловік віком близько 30 років. А. А. Щепинський також зазначає, що за білуватим тліном на дні могили навколо кісток ніг на покійнику було вдягнуто короткі штани, ймовірно, шкіряні (Щепинський 1959а, с. 11; 1959б, рис. 13), що було позначено на кресленні (рис. 2).

Комплекс інвентарю поділяється на дві групи за місцем розташування. Безпосередньо в могилі було знайдено ліпну посудину, що розміщувалася праворуч від черепа, проте була майже повністю знищена бульдозером, залізний меч лежав перпендикулярно хребту уздовж поясиці руків'ям до кисті лівої руки, біля руків'я також лежали кістяна ворварка і точило з отвором для підвішування. Другу групу пам'яток було виявлено на перекритті могили — це були добре відомі із цього поховання предмети: наконечники стріл, деталі кінського спорядження та інші, які дуже добре описані в науковій літературі, проте предмета цієї статті не стосуються.

Тобто усе — від місця поховання (впускне) до інвентарю (лише особисті речі і споряджен-

ня одного коня) свідчить про те, що воїна було поховано під час походу, найімовірніше, він і загинув неподалік місця поховання. Серед усього інвентарю єдина річ, яка не належала покійнику і була взята із місцевої культури — це чорнолискована корчага. Враховуючи, що поховання досить чітко датується серединою VIII ст. до н. е., можна доволі впевнено говорити, що похід цього воїна було спрямовано проти одного із багатих поселень кизил-кобинської культури — Уч-Баша в Інкерманській долині в басейні р. Чорна, Альма-Кермена (Кравченко 2007; 2012) в течії Альми, Ашлами-Дере (Крис 1957) в басейні Качі, Сімферопольського поселення чи Кизил-Коби (Колотухин 1996) в течії Салгіра. Ці поселення синхронні або частково синхронні, але є деякі відмінності у їх наборах посуду.

Посудина із поховання 10 Зольного кургану — лискована корчага, орнаментована канелюрами (рис. 3). За формою посудина відповідає одному із відомих типів корчаг кизил-кобинської культури, представленому і виділеному за матеріалами Уч-Баша (Інкерманська долина) (Кравченко 2011, с. 69). Посудина збереглася фрагментарно, тому неможливо встановити розташування її найбільшо-

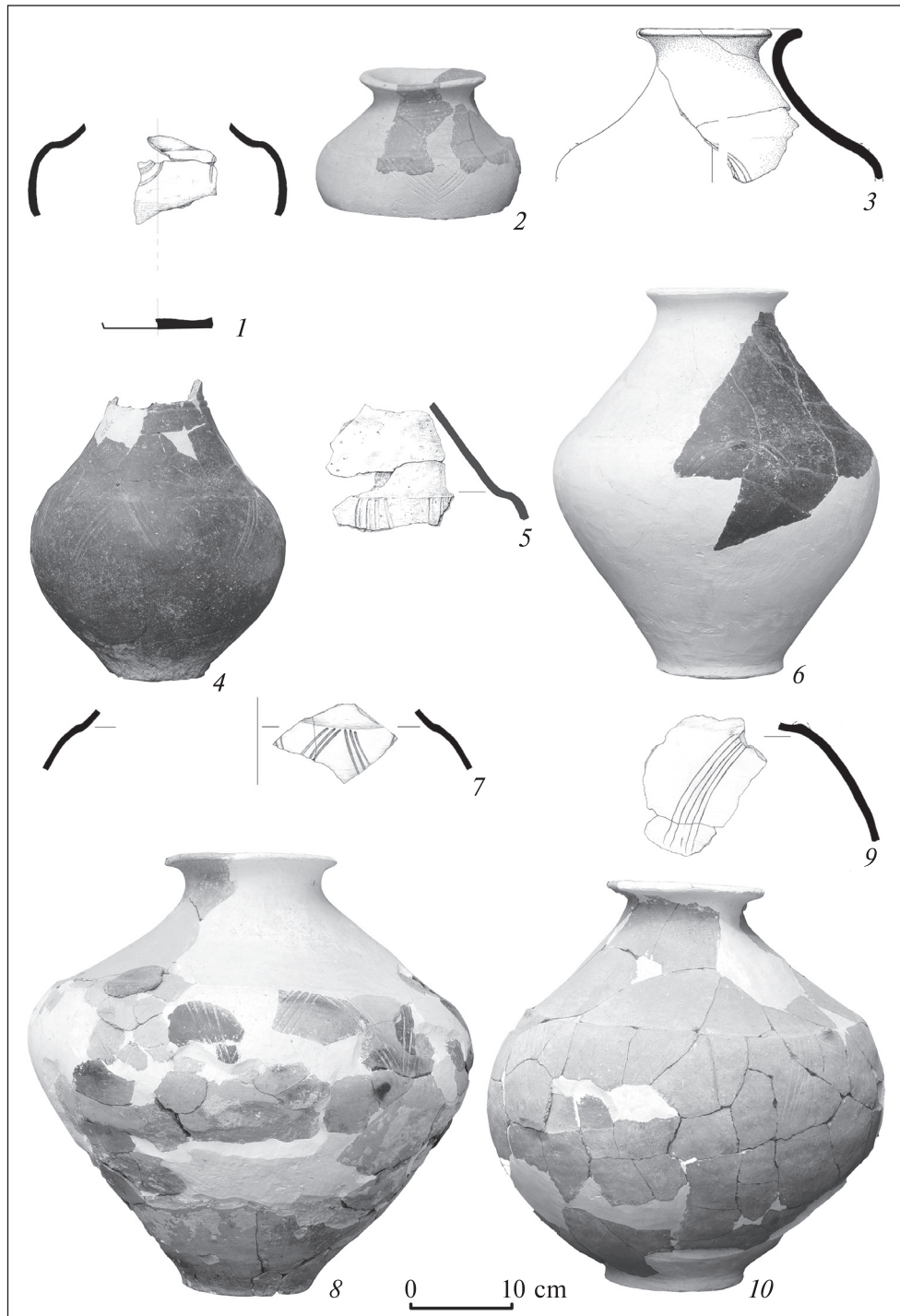

Рис. 3. Корчага із Зольного кургану (1) і аналогії до неї: 2 — керамічний брак з Уч-Башу (посудина без інвентарного номера); 3 — зольник західного розкопу Уч-Башу; 4 — верхній шар поселення Сахарна Головка; 5 — перекриваючий верхній шар Уч-Башу; 6 — розвал із давньої денної поверхні під верхнім шаром східного розкопу Уч-Башу; 7 — із господарської ями на поселенні Альма-Кермен; 8 — керамічний брак із Уч-Башу (посудина без інвентарного номера); 9 — із господарської ями на поселенні Альма-Кермен; 10 — керамічний брак з Уч-Баша (посудина без інвентарного номера)

Fig. 3. Large earthenware pot from Zolne mound (1) and analogies to it: 2 — ceramic defect from Uch-Bash (vessel without inventory number); 3 — ash lense of the western excavation of Uch-Bash; 4 — upper layer of Sakharna Holovka settlement; 5 — overlapping upper layer of Uch-Bash; 6 — fragments from the ancient surface under the upper layer of the eastern excavation of Uch-Bash; 7 — from a household pit at the settlement of Alma-Kermen; 8 — ceramic defect from Uch-Bash (vessel without inventory number); 9 — from a household pit in the settlement of Alma-Kermen; 10 — ceramic defect from Uch-Bash (vessel without inventory number)

го діаметра відносно висоти. Представлено два фрагменти плеча з тулубом і шийкою, що поєднуються і дозволяють реконструювати профіль і найбільший діаметр посудини ($D_{\max} = 27,4$ см). Це була корчага із відносно високою шийкою, що розширюючись до низу різким перегином переходить у сферично розширений тулуб. Тулуб має різке звуження до придонної частини. Дно посудини вузьке ($D = 11$ см), модельоване піддном, до якого примазувалися придонні стінки. Поверхня корчаги вкрита якісним глянцевою чорним лискуванням, черепок цупкий, обпал хороший. Від перегину на плечі на тулуб нанесені канелюри. В одній композиції — по три заокруглені лінії, що, ймовірно, півколами були нанесені під перегином. Від іншої — зберігся лише один, також опущений від перегину. Обидві композиції вдавненого орнаменту є частинами мотиву, який був представлений, швидше за все, наліпом, який і огинали канелюри.

Аналогії до посудини із Зольного кургану із інших пам'яток Криму

Аналогії корчазі із Зольного кургану походять із V горизонту Уч-Баша (V-УБ) (Кравченко 2011, с. 68—69) (рис. 3: 3, 5, 6). У попередньому IV горизонті є посудини із подібним профілюванням, проте вони мають інші пропорції. Для горизонту IV-УБ є типовим мотив орнаменту із корчаги із Зольного — наліп, оперізаний знизу однією або кількома лініями, але в цьому горизонті орнамент виконано пружковими наліпами, а на корчазі із Зольного — канелюрами. Також однією із ознак корчагоподібного посуду горизонту IV-УБ є приземкуватість посудин, коли найбільший діаметр припадає на нижню половину висоти посудини (Кравченко 2011, с. 67—68). З причини фрагментарності посудини із Зольного ми не можемо напевно визначити її пропорції, проте профілювання верхньої і нижньої частин, що збереглися, вказують на розташування найбільшого діаметру у верхній половині висоти посудини.

Отже, на перший погляд виникає колізія. Належність типу горизонтові V-УБ, тобто постпогромному горизонтові Уч-Башу, вказує на контактність кочовиків, які здійснили поховання у Зольному, із населенням, яке проявилось на Уч-Баші вже у наступному горизонті, прийшовши на місце зруйнованого укріпленого городища після того, як у шар руйнування городища випав наконечник стріли, характерний суто для поховань новочеркасів, до яких

належить і могила у Зольному кургані (Кравченко 2014а; 2014б). Проте, розглянувши аналогії до корчаг горизонту V, колізія зникає, адже саме цей горизонт і перш за все його кераміка демонструють прихід нового населення до Криму (Кравченко 2007).

Виділяючи V горизонт Уч-Баша, ми лише припускали його існування, оскільки це відбулось ще до початку наших розкопок на цій пам'ятці у 2006 р. Проте матеріал, отриманий розкопками передовсім зольника Уч-Баша повністю підтвердив правильність виділення горизонту (Кравченко 2016а, с. 58, рис. 3.4.7). Власне, матеріали розкопок С. Ф. Стржелецького на Уч-Баші містять лише одну цілу форму подібної корчаги із зазначеним контекстом (Кравченко 2011, с. 191, рис. 129). Проте численні знахідки із зольника підтвердили існування цього типу, як самостійного і інноваційного для горизонту V-УБ (Кравченко 2016а, рис. 3.4.7: 3, 4, 10, 11, 13). Отже, профілювання, орнаментация і аналогії в цілих посудинах дозволяють припускати належність корчаги із Зольного кургану типові 15, що з'являється в V горизонті Уч-Баша (V-УБ, вид V/3).

Є також кілька таких посудин, що не мають інвентарних номерів, і які ми не змогли встановити за допомогою описів у звіті (Кравченко 2011, рис. 130: 22, 132: 23, 136: 1, 137: 1—3) (рис. 3: 2, 8, 10). Проте їх орнаментация, профілювання і технологія виготовлення більше відповідають раннім горизонтам Уч-Баша. Всі три посудини є керамічним браком, де одна почала відлущуватися по поверхні, ймовірно, внаслідок помилки під час виготовлення гончарного тіста (рис. 3: 8), друга була деформована при обпалі, щоправда, вона як раз найбільше відповідає за формою і орнаментацией корчагам горизонтів V-УБ і VI-Г Інкерманської долини (рис. 3: 10), а третя спеклася в горні за надто високої температури (рис. 3: 2). Принаймні, все це говорить про належність корчаги із Зольного саме кизил-кобинській культурі, де такі і подібні форми існували протягом різних періодів.

У Криму цей тип представлено на пам'ятках у нижній течії р. Альма (Альма-Кермен) (Кравченко 2007; 2012) — на доволі цікавому поселенні, що демонструє як матеріал горизонту V-УБ (рис. 3: 7, 9), останнього горизонту Уч-Башу, так і наступного горизонту VI-Г, виділеному за матеріалами інших пам'яток Інкерманської долини — Сахарна Головка (рис. 3: 4) і Чорна Річка, який хронологічно припадає на VII — першу половину VI ст. до н. е. Загалом

керамічний комплекс цього поселення нами був проаналізований у низці статей (Кравченко 2007, 2012) і висновки, до яких ми дійшли, з часу публікації статей не зазнали змін. Тобто горизонт V-УБ датується останніми десятиліттями VIII ст. до н. е. — першими десятиліттями VII ст. до н. е., максимум — до середини VII ст. до н. е. в залежності від дати ранніх келермеських курганів, яка береться за основу (Kossack 1986, с. 133 і наст.; порівн.: Галанина 1997, с. 260). Він об'єднує керамічні комплекси не тільки на південному заході Криму, а включає також пам'ятки східних передгір'їв, як то Карли-Кая (Кравченко 2007), Сеферек Коба (Весельський, Кравченко, Манько 2014; Кравченко 2016б). Кераміка, що належить цьому горизонту, присутня також у підкурганному похованні на Гераклеїському півострові (курган у Юхариній балці: Кравченко 2011, с. 199, рис. 142, б), біля с. Піонерське (Колтухов 1999, рис. 4: 2, 4), у Приазов'ї (без конкретизації пам'ятки: Брюяко 2005, рис. 10).

Дуже схожа посудина супроводжувала кіммерійське поховання біля с. Цілинне у Північному Криму (Джанкойський р-н) (Корпусова 1984, с. 93, рис. 16, 18). Власне, і саме поховання 3 у кургані 16 біля Цілинного за складом інвентарю дуже схоже на поховання у Зольному. Найвиразнішою відмінністю є наявність кам'яної стели в Цілинному кургані, що вказує на високий статус похованого, причому на своїй землі. Враховуючи, що кістяк у Цілинному був інакше укладений у могилу, можна припустити, що обидна поховання залишені різними племенами. Варто також звернути увагу на орнаментацию корчаги із Цілинного — це так само канелюри, але не оперізуючі наліп, а опущені вниз від ребра на переході шийки у туб (Корпусова 1984, с. 18, рис. 18: 3, вклейка, рис. 19: 1). Такий декор не характерний для західної групи пам'яток кизил-кобинської культури, проте характерний для центральної, таких як Кизил-Коба, Карагач, Холодна Балка, Сімферопольське і Ашлама-Дере (Колотухин 1996, с. 125, 136, 142; Крис 1957).

Аналогії до інших предметів інвентарю з поховання 10 у Зольному кургані

Крім кераміки хронологічний зріз, що припадає на поховання воїна у Зольному кургані, характеризується на ключових пам'ятках бронзовими наконечниками стил новочеркаського типу, відомими на Уч-Баші в шарі руйнування попереднього горизонту IV-УБ (Кравченко

2014а, с. 57, рис. 12: 6, 2014б, с. 74, рис. 12: 6), в самому похованні 10 Зольного кургану разом із деталями кінського обладунку знайдені на перекритті могили (Щепинський 1962; Тереножкін 1976, с. 45, рис. 17: 15—18), біля ст. Некрасівської, самого скарбу із ливарною формою для стріл біля Новочеркаська і стріл із північно-західного схилу гори Бештау (Йессен 1952, с. 120, рис. 8, 9, с. 14, рис. 14). А також із поселення біля с. Алчедар у Молдові, із підкурганних поховань біля с. Білоградце у Болгарії, Носачівського кургану, к. 178 біля с. Паркани — у курганах дніпровського правобережного лісостепу (Тереножкін 1976, 35, рис. 9; 55, рис. 25:6; 56, рис. 26; 79, рис. 45; 98, рис. 61: 5, 6; 137, рис. 82; Махортьх 2005, 112, рис. 39). Власне, всі ці поховальні комплекси представляють еталонну передскіфську культуру новочеркаського етапу.

Хронологія усіх знахідок корчаг цього типу загалом укладається у другу половину VIII — початок VII ст. до н. е. Аналіз їх контексту ставить чимало питань не тільки археологічних, а й історичних, а саме, у зв'язку із якими подіями, по-перше, було поховано воїна у Зольному кургані, по-друге, чому в його похованні як інвентар було вміщено посудину населення Східних і Центральних Предгір'їв. Також значимо, що в інвентарі поховання 10 Зольного кургану присутнє точило із отвором для підвішування, виготовлене із пісковика, тобто відповідає типологічно точилам із горизонту V-УБ Уч-Баша, де персональні знаряддя для підправки леза, які носили із собою на поясі, також виготовлені із крупнозернистого абразиву (дет. див.: Кравченко 2015а; 2015б; 2016а, с. 84—88).

Висновки

Послідовність подій наразі може бути відтворена таким чином. На момент загибелі укріпленого поселення Уч-Баш у Південно-Західному Криму в передгір'ях Криму, можливо, вже склався новий культурний комплекс, який ми характеризуємо як горизонт V-УБ. Його складання і функціонування пов'язане із приходом нової кочової орди, яка асоціюється із новочеркаськими пам'ятками, маючи більш ранні аналогії на пам'ятках східніше Північного Причорномор'я, звідки, ймовірно, і прийшли. Асинхронність появи нового комплексу матеріальної культури в кримських передгір'ях і на Уч-Баші, де він з'являється за якийсь час після шару пожежі і руйнувань, показує, що Уч-

Баш як у старшому дотаврському, так і в молодшому дотаврському періодах, все ж більше був орієнтований на морські сполучення і водні шляхи, ніж на сухопутні, на відміну від центральної групи пам'яток кизил-кобинської культури в басейні р. Салгір. Крім того, зроблені висновки дозволяють поставити на розгляд наступне питання — аналіз усіх підкурганних поховань Криму і Надазов'я, які містять однакові орнаментовані корчаги, типові для кизил-кобинської культури. Це може допомогти виокремити як контакти таврів, так і преференції конкретних кочових племен у цих контактах.

- Брюяко, И. В. 2005. *Ранние кочевники в Европе. X-V вв. до н. э.* Кишинев.
- Весельський, А. П., Кравченко, Е. А., Манько, В. М. 2014. Розвідки в околицях с. Карасьовка АРК. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ.
- Галанина, Л. К. 1997. *Келермесские курганы. «Царские» погребения раннескифской эпохи. Степные народы Евразии*. Москва: Наука.
- Дубовская, О. Р. 1989. К интерпретации комплексов типа новочеркасского клада. *Советская археология*, 1, с. 63-69.
- Дубовская, О. Р. 1997. Об этнокультурной атрибуции «новочеркасских» погребений Северного Причерноморья. *Археологический альманах*, 6, с. 181—218.
- Йессен, А. А. 1952. Некоторые памятники VIII-VII вв. до н. э. на Северном Кавказе. В: Шелов, Д. Б. (ред.). *Вопросы скифо-сарматской археологии (по материалам конференции ИИМК АН СССР 1952 г.)*. Москва: Изд-во Академии Наук СССР, с. 112-131.
- Колотухин, В. А. 1996. *Горный Крым в эпоху поздней бронзы — начале железного века*. Киев: Южногородские ведомости.
- Колтухов, С. Г. 1999. Курганные погребения раннескифского времени в долине Салгира. *Старожитності Північного Причорномор'я і Криму*, VII, с. 76-92.
- Корпусова, В. Н., 1984. Курганы у с. Целинное. В: Корпусова, В. Н. (ред.). *Курганы степного Крыма*. Киев: Наукова думка, с. 69-107.
- Кравченко, Э. А. 2007. К вопросу об изменениях в материальной культуре населения Горного Крыма в

предскифское время. *Revista archeologica*, SN, III, 1-2, с. 282-294.

- Кравченко, Е. А. 2011. *Кизил-кобинська культура у Західному Криму*. Київ, Луцьк: НАНУ.
- Кравченко, Е. А. 2012. Керамічний посуд кизил-кобинської культури поселення Альма-Кермен із розкопок 2008 року. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 16, с. 284-293.
- Кравченко, Е. А. 2014а. Кто сжег Уч-Баш? (к вопросу о финале предскифского периода в Северном Причерноморье). *Revista Arheologică*, N 1-2(10), с. 49-70.
- Кравченко, Е. А. 2014б. Поселение Уч-Баш и финал предскифского периода в Северном Причерноморье. *Херсонесский сборник*, 18, 71-96
- Кравченко, Е. А. 2015а. Вироби з каменю з поселення Уч-Баш. *Археологія і давня історія України*, 2 (15), с. 77-95.
- Кравченко, Е. А. 2015б. Вироби з каменю у контексті господарства поселення Уч-Баш. *Наукові студії*, 8, с. 184-221.
- Кравченко, Э. А., Горбаненко, С. А., Горобец, Л. В. и др. 2016а. *От бронзы к железу: хозяйство жителей Инкерманской долины*. Киев: НАН Украины.
- Кравченко, Е. А. 2016б. До питання про початок залізної доби у Криму. *Наукові студії*, 9, с. 164-177.
- Крис, Х. И. 1957. Поселение кизил-кобинской культуры в балке Ашлама-Дере. В: Шульц, П. Н. (ред.). *История и археология Древнего Крыма*. Киев: Изд-во АН УССР, с. 40-46.
- Махортих, С. В. 2005. *Киммерийцы Северного Причерноморья*. Киев: Шлях.
- Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.
- Щепинский, А. А. 1959. Отчет о работах, проведенных по изучению памятников энеолита и бронзы в Крыму в 1959 г. *Научовий архів ІА НАНУ*, ф. експедицій, спр. 1959/9в, № 4150.
- Щепинский, А. А. 1959а. Альбом к отчету А. А. Щепинского «О работах, проведенных по изучению памятников энеолита и бронзы в Крыму в 1959 г.» *Научовий архів ІА НАНУ*, ф. експ., спр. 1959/9в, № 4151.
- Щепинский, А. А. 1962. Погребение начала железного века у Симферополя. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*. Киев: Изд-во АН УССР, 12, с. 57-65.
- Kossak, G. 1986. *Zaumzeug aus Kelermes. Hallstattkolloquium*. Budapest.

Надійшла 08.09.2020

Э. А. Кравченко

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Институт археологии Национальной Академии наук Украины, отдел археологии раннего железного века, ORCID 0000-0001-7238-7417, evekravchenko@gmail.com

КЕРАМИЧЕСКИЙ СОСУД ИЗ КУРГАНА У с. ЗОЛЬНОЕ В КРЫМУ

В статье публикуется керамический лепной сосуд с подкурганного захоронения возле с. Зольного (к. 1, п. 10) в центральных предгорьях Крыма. Фрагменты, частично реконструируемые, были найдены в научных фондах Института археологии НАНУ. После графической реконструкции выяснилось, что сосуд отличается от прорисовки, приведенной автором раскопок А. А. Щепинским в публикации. Анализируется как сосуд, так и условия его находки, приводятся аналогии в других комплексах Крыма. На основе типологического анализа сосуд отнесен к одному из ведущих типов керамики кизил-кобинской культуры горизонта V-УБ, выделенного по материалам Уч-Баша, начала таврского периода. Кроме того, приводятся синхронные погребальные комплексы, тождественные захоронению в Зольном кургане.

Кроме керамики хронологический срез, на который приходится погребение воина в Зольном кургане, характеризуется на ключевых памятниках бронзовыми наконечниками стрел новочеркасского типа, известными на Уч-Баше в слое разрушения предыдущего горизонта IV-УБ. Также отметим, что в инвентаре погребения 10 Зольного кургана присутствует оселок с отверстием для подвешивания, изготовленный из песчаника, то есть соответствует типологически оселкам с горизонта V-УБ Уч-Баша.

Хронология всех находок корчаг этого типа приходится на вторую половину VIII — начало VII в. до н. э. Анализ их контекста ставит немало вопросов не только археологических, а и исторических, а именно, в связи с какими событиями, во-первых, был похоронен воин в Зольном кургане, во-вторых, почему в его захоронении в качестве инвентаря был помещен сосуд населения восточных и центральных предгорий. Последовательность событий сейчас может быть воспроизведена следующим образом. На момент гибели укрепленного поселения Уч-Баш в Юго-Западном Крыму в предгорьях Крыма, возможно, уже сложился новый культурный комплекс, который мы характеризуем как горизонт V-УБ. Его образование и функционирование связано с приходом новой кочевой орды, которая ассоциируется с новочеркасскими памятниками, имея более ранние аналогии на памятниках восточнее Северного Причерноморья, откуда, вероятно, и пришли. Асинхронность появления нового комплекса материальной культуры в крымских предгорьях и на Уч-Баше, где он появляется через некоторое время после пожара и разрушений, показывает, что Уч-Баш как в старшем дотаврском, так и в младшем дотаврском периодах, все же больше был ориентирован на морские сообщения и водные пути, чем на сухопутные в отличие от центральной группы памятников кизил-кобинской культуры в бассейне р. Салгир.

К л ю ч е в ы е с л о в а: ранний железный век, новочеркасский этап, кизил-кобинская культура, киммерийцы, ранние скифы, тавры, Крым, Зольное.

Evelina A. Kravchenko

Ph.D in Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of Early Iron Age in the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-7238-7417, evekravchenko@gmail.com

CERAMIC VESSEL FROM MOUND NEAR ZOLNE VILLAGE IN THE CRIMEA

The article deals with ceramic handmade vessel from a burial mound near Zolne village (mound No. 1, burial No. 10) in the central foothills of the Crimea. Partially reconstructed fragments were found in the Scientific Funds of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. After the graphic reconstruction, it became clear that the vessel differs from the drawing given by A. A. Shchepynskyi, who was the author of the excavations. Both the vessel and the conditions of its discovery are analyzed; analogies in other complexes of the Crimea are given. Based on the typological analysis, the vessel is referred to one of the leading types of ceramics of the Kyzyl-Koba culture of the V-UB horizon, selected on Uch-Bash materials, dated from the beginning of the Taurian period. In addition, there are synchronous burial complexes, identical to the burial in Zolne mound.

In addition to ceramics, chronological cluster of the warrior burial in Zolne mound is characterized by the bronze arrowheads of the Novoчеркасск-type, known also at Uch-Bash in the layer of destruction of the previous IV-UB horizon. It should also be noted that in the inventory of the burial No. 10 of Zolne mound there is a whetstone with a hole for hanging, made from sandstone. It corresponds typologically to the whetstones from the horizon V-UB of Uch-Bash.

The chronology of all finds of vases of this type generally fits into the second half of the VIII — early VII c. BC. Analysis of their context raises many questions not only archaeological, but also historical, namely, in connection with which events, firstly, the soldier was buried in Zolne mound, and secondly, why in his burial as an inventory item there was placed a vessel used by population of the Eastern and Central foothills of the Crimea. The sequence of events can now be reproduced as follows. At the time of the demise of the fortified settlement of Uch-Bash in the South-Western Crimea in the foothills of the Crimea a new cultural complex may have been already formed, which we characterize as the V-UB horizon. Its formation and functioning are connected with the arrival of a new nomadic horde, which is associated with Novoчеркасск monuments, having earlier analogies on the eastern monuments of the Northern Black Sea coast, where they probably came from. The asynchrony of the emergence of a new complex of material culture in the Crimean foothills and Uch-Bash, where it appears some time after the layer of fire and destruction, shows that Uch-Bash both in the late Pre-Tauric and in the early Pre-Tauric periods, all was more focused on sea connections and waterways than on land, in contrast to the central group of sites of the Kyzyl-Koba culture in the basin of the Salgir River.

К е у в о р д с: Early Iron Age, Novoчеркасск stage, Kyzyl-Koba culture, Cimmerians, early Scythians, Taurians, Crimea, Zolne.

References

- Bruiako, I. V. 2005. *Ranniiе kочevniki v Evrope*. X-V vv. do n. e. Kyshynev.
- Veselskyi, A. P., Kravchenko, E. A., Manko, V. M. 2014. *Rozvidky v okolystsiakh s. Karasovka ARK. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini*. Kyiv.
- Halanina, L. K. 1997. *Kelermesskiiе kurhany. "Tsarskiiе" pohrebeniia ranneskifskoi epokhi*. Stepnyie narody Evrazii. Moskva: Nauka.
- Dubovskaia, O. R. 1989. K interpretatsii kompleksov tipa novoчеркасскоho klada. *Sovetskaia arkheolohiia*, 1, p. 63-69.

- Dubovskaia, O. R. 1997. Ob etnokulturnoi atributsii "novoчерkasskikh" pohrebenii Severnogo Prichernomoria. *Arkheolohicheskii almanakh*, 6, p. 181-218.
- Yessen, A. A. 1952. Nekotorye pamiatniki VIII-VII vv. do n. e. na Severnom Kavkaze, In: Shelov, D. B. (ed.). *Voprosy skifo-sarmatskoi arkheolohii (po materialam konferentsii IIMKAN SSSR 1952 g.)*. Moskva: Izd-vo Akademii Nauk SSSR, p. 112-131.
- Kolotukhyn, V. A. 1996. *Hornyi Krym v epokhu pozdnei bronzy - nachale zheleznoho veka*. Kyiv: Yuzhnohorodskie vedomosti.
- Koltukhov, S. H. 1999. Kurhannye pohrebeniia ranneskifskoho vremeni v doline Salhira. *Starozhynnosti Pivnichnoho Prychornomoria i Krymu*, VII, p. 76-92.
- Korpusova, V. N., 1984. Kurhany u s. Tselinnoe. In: Korpusova V. N. (ed.). *Kurhany stepnoho Kryma*. Kyiv: Naukova dumka, p. 69-107.
- Kravchenko, E. A. 2007. As to the Question of Changing in Material Culture of Highland Crimean Population at the Pre-Scythian Time. *Revista archeologica*, SN, III, 1-2, p. 282-294.
- Kravchenko, E. A. 2011. *Kyzyl-kobynska kultura u Zakhidnomu Krymu*. Kyiv, Lutsk: NANU.
- Kravchenko, E. A. 2012. Keramichniy posud kyzyl-kobynskoi kultury poseleennia Alma-Kermen iz rozkopok 2008 roku. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 16, p. 284-293.
- Kravchenko, E. A. 2014a. Who burned Uch-Bash? (the issue of the final Pre-Scythian period in the Northern Black Sea). *Revista Archeologică*, 1-2 (10), p. 49-70.
- Kravchenko, E. A. 2014b. Poselenie Uch-Bash i fynal predskifskoho perioda v Severnom Prichernomore. *Khersonesskii sbornik*, 18, p. 71-96.
- Kravchenko, E. A. 2015a. Stone wares form Uch-Bash settlement. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (15), p. 77-95.
- Kravchenko, E. A. 2015b. Vyroby z kameniu u konteksti hospodarstva poseleennia Uch-Bash. *Naukovi studii*, 8, p. 184-221.
- Kravchenko, E. A. Horbanenko, S. A., Horobets, L. V. 2016a. *Ot bronzy k zhelezu: khoziaistvo zhytelei Inkermanskoj doliny*. Kyiv: NAN Ukrainy.
- Kravchenko, E. A. 2016b. Do pytannia pro pochatok zaliznoi doby u Krymu. *Naukovi studii*, 9, p. 164-177.
- Krys, Kh. I. 1957. Poselenie kyzyl-kobynskoi kultury v balke Ashlama-Dere. In: Shults, P. N. (ed.). *Istoriia i arkheolohiia Drevneho Kryma*. Kyiv: Izd-vo AN USSR, p. 40-46.
- Makhortykh, S. V. 2005. *Kimmeriitsy Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Shliakh.
- Terenozhkyn, A. I. 1976. *Kimmeriitsy*. Kyiv: Naukova dumka.
- Shchepinskii, A. A. 1959. *Otchet o rabotakh, provedennykh po izucheniiu pamiatnikov eneolita i bronzy v Krymu v 1959 h.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. ekspedytsii, spr. 1959/9v, № 4150.
- Shchepinskii, A. A. 1959a. *Albom k otchetu A. A. Shchepynskoho "O rabotakh, provedennykh po yzucheniiu pamiatnykov eneolita i bronzy v Krymu v 1959 h."* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. ekspedytsii, spr. 1959/9v, № 4151.
- Shchepinskii, A. A. 1962. Pohrebenie nachala zheleznoho veka u Symferopolia. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheolohii AN USSR*. Kyiv: Izd-vo AN USSR, 12, p. 57-65.
- Kossak, G. 1986. *Zaumzeug aus Kelermes. Hallstattkolloquium*. Budapest.